

Dezelfde vraag opnieuw gesteld!

door B. Leijnse

Der Alchimist

Seltsam verlächelend schob der Laborant
den Kolben fort der halbberuhigt rauchte
Er wuszte jetzt, was er noch brauchte
damit der sehr erlauchte Gegenstand

da drin entstände. Zeiten brauchte er
Jahrtausende für sich und diese Birne
in der es brodelte; im Hirn Gestirne
und im Bewusstsein mindestens das Meer

Das Ungeheure, das er gewollt,
er liesz es los in dieser Nacht. Es kehrte
zurück zu Gott und in sein altes Masz;

er aber, lallend wie ein Trunkenbold,
lag über dem Geheimfach und begehrte
den Brocken Gold, den er besasz.

RAINER MARIA RILKE *Neue Gedichte* 1907.

Ondanks de uitspraak 'La république n'a pas besoin des savants et des chimistes', waarmede de vurige egalisten, nivelleerders tijdens de Franse revolutie Antoine Lavoisier, de vader der moderne chemie, naar de guillotine zonden, heeft de scheikunde zich grandioos ontwikkeld. Onze kennis van de samenstelling en de structuur der dode en der levende materie is indrukwekkend en daarbij komt ons nog steeds groeiend inzicht in de stofwisselingsprocessen, die kenmerkend zijn voor de levende materie. Duizenden stoffen, die voordien niet op de aarde voorkwamen, zijn gesynthetiseerd met de uitgesproken bedoeling aan de bestaande eigenschappen der materie nieuwe, gewenste eigenschappen toe te voegen. Vele geneesmiddelen, waaronder talloze psychofarmaca, vormen een fraai voorbeeld

Schrijver is hoogleraar in de Chemische Pathologie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam en hoofd van de afdeling Klinische Chemie van het Academisch Ziekenhuis Rotterdam.

van deze ontwikkeling. De biologische psychiatrie dankt de impuls voor haar huidige groei en bloei aan deze ontwikkeling, dus aan de chemie. Het is interessant dat zulks niet altijd open en bloot als een vanzelfsprekendheid gesteld wordt. Met een glimlach van begrijpen moet worden vastgesteld dat voor sommigen, soms zelfs voor velen, ver sluiering de aangewezen handelwijze is. In de term biologische psychiatrie is de chemische grondslag dan ook kunstig toegedekt.

De chemie is een geestesprodukt. De chemicus die even doordenkt, zoals J.B.S. Haldane (Popper en Eccles, 1977), beseft dan ook dat het materialisme geen goede basis biedt. Maar het is voor de chemicus ook niet mogelijk een solipsist te zijn. De rijkdom aan stoffen, aan verschijningsvormen, zowel in de dode als de levende materie, maakt de vraag of er wel een werkelijkheid bestaat buiten de geest der scheikundige om, tot een triviale. Bovendien, het werd reeds gezegd, worden via de synthese van nieuwe stoffen de geestesprodukten van chemici tot realiteit. Het feit dat deze stoffen ook na het verscheiden van hun schepper 'eeuwig' blijven voortbestaan, maakt het voor beoefenaren der chemie ondoenlijk via het subjectief idealisme op een egotrip te gaan, om modern jargon te gebruiken. Ik stel dit met nadruk, omdat niet in iedere natuurwetenschappelijke discipline de werkelijkheid zo stevig gefundeerd is. Het subjectief idealisme viert bij tijd en wijle in de fysica hoogtij. In zijn boek 'De Dansende WOE-LI Meesters' doet Gary Zukov dit op levendige wijze uit de doeken. Er worden in die sector soms zeer ingenieuze proeven bedacht en uitgevoerd om na te gaan of de werkelijkheid wel bestaat. Men leze dit boek in de Nederlandse vertaling, want daarin is het voorwoord van Rudy Kousbroek te vinden, dat naar mijn smaak, qua diepgang, het zeer interessante boek overtreft. 'Wat de mystieke zoeker naar mysterie karakteriseert, is dat hij ook een mysterie wil vinden', stelt Kousbroek. Hij prefereert zelf de logische oplossing van een probleem te leren kennen. Mijns inziens geeft Kousbroek op deze wijze een voortreffelijke kenschets van twee fundamenteel verschillende geesteshoudingen. Ik schaar mij in zijn rij met de opmerking dat ik bovendien zeer geïnteresseerd ben in de reactie van onderzoekers op een voorgestelde logische oplossing van een wetenschappelijk probleem. Daaruit valt namelijk niet alleen veel te leren over de oplossing zelve, maar vooral over hun houding ten opzichte van de mystiek.

Toen ik, in 1967, het woord mocht voeren op een symposium ter gelegenheid van de oprichting van het Genootschap voor Biologische Psychiatrie, kon ik dan ook niet nalaten mijn onderwerp zo te kiezen dat ik een prikkelende vraag over een essentieel punt kon stellen aan het einde. 'Het Testament van de Alchimisten' gaf mij gelegenheid de zaal te confronteren met de volgende probleemstelling:

'Daarom wil ik eindigen met een vraag te stellen die misschien tot een verhelderende discussie kan leiden. Het is niet uitgesloten te achten, al is op het ogenblik ieder onderzoek negatief geweest, dat op een goed moment het raadselachtige ziektebeeld schizofrenie, om een voorbeeld te nemen, chemisch-pathologisch zal worden

opgehelderd op een manier zoals dit voor de fenylketonurie is geschied. Dat wil dus zeggen: het defect in de stofwisseling zou dan bekend zijn, een diagnose zou mogelijk zijn via laboratoriumonderzoek en een therapie duidelijk. Mijn vraag is nu, teneinde de gedachten te bepalen, wat zou hierin voor de biologische psychiatrie onbevredigend zijn, of te wensen overblijven?’

Er kwam geen enkele respons. Ik legde dit stilzwijgen toentertijd aldus uit. Velen in de zaal vermoeden dat ik gelijk heb. De chemie, fraai verhuuld in de mantel van de biologische psychiatrie, is aan een zegetocht in het rijk der zielsziekten begonnen. Maar hun ambivalente gevoelens betreffende deze ontwikkeling maken een stellingname ter zake van mijn, recht voor zijn raap, vraag onmogelijk. Ik begreep deze ambivalentie overigens uitstekend.

J. Delay c.s., die via de behandeling van psychische afwijkingen met chloorpromazine (largactil) in 1952 de era der moderne psychofarmacologie inleidden, stelden dat deze stof een heilzaam effect op de psychotische processen zelf uitoefent. Deze gedachtengang is uiteraard principieel verschillend van de opvatting dat de stof weliswaar therapeutisch nuttig is, maar slechts een symptomatische werking heeft door angst en agitatie weg te nemen. Welnu, wie in 1967 de biologische psychiatrie als een volwaardige loot aan de stam wenste te beschouwen, diende Delays opvatting te omhelzen. Maar de gedachte dat de psyche via chemische stoffen regelrecht en diepgaand te beïnvloeden is, wekt, hoewel het al eeuwen bekend is, toch altijd weer huivering en afweer op. W. Marsman bracht dit gevoel in 1960 in zijn artikel 'De Psychologie van de Melancholie' zeer duidelijk onder woorden. Het lijkt mij gepast, gezien de voortreffelijke verwoording der gevoelens, zijn stellingname uitgebreid op te nemen.

'Een andere reden waarom de melancholie de laatste jaren in het middelpunt van de belangstelling is gekomen, is de ontdekking van nieuwe pharmaca, die in de eerste plaats therapeutisch van belang blijken te zijn, maar die op de duur ook een diagnostische betekenis zullen kunnen krijgen. Men zal namelijk bij het voortschrijden der farmacologische onderzoekingen voor de mogelijkheid geplaatst kunnen worden de depressies in te delen naar hun al of niet gevoelig zijn voor deze of gene therapeutisch werkende stof. Een biochemisch-diagnostische reactie zou eventueel deze indeling kunnen wijzigen of aanvullen.

In deze gang van zaken schuilt echter een groot gevaar, namelijk dat men niet meer de noodzaak zou voelen de melancholie en daarmee de melancholische mens - in zijn psychische bestaan te verstaan en men tevreden zou zijn met een richtingaanwijzer van en naar de medicijnkast.

Een soortgelijke gang hebben we gezien toen de oorzaak en de therapie der dementia paralytica in het laboratorium ontdekt werd. Vanaf die tijd is de beschrijving van en het inzicht in het beleven van de lijder aan dementia paralytica niet verder gekomen.

In dit biochemisch-farmacologische stadium zijn wij bij de melancholie nog niet gekomen. Er zijn medicamenten die een grote aan-

winst betekenen, van een gesloten kring van oorzaak en therapie is echter nog geen sprake.

In het stadium der ontwikkeling waarin we nu verkeren, is de diagnostiek van het beleven en het gedrag nog van het grootste belang. De mogelijke differentiëring tussen de endogene en de psychogene depressie zal juist nu, in de beginnende farmacologische aera, van de grootste betekenis zijn. De psychotherapeut zal zich schrap moeten zetten tegen de opdringende farmacologie. Om een chemische robotisering te voorkomen, zal hij tijdens en na de toediening der pharmaceutische aanwinsten de patient terzijde moeten blijven staan.'

Zeer duidelijk blijkt Marsmans vrees voor wat ik zou willen noemen, de ontluistering van het mens-zijn der zieke door de onvermijdelijk geachte, toenemende invloed van biochemie-farmacologie.

Mijn stellige indruk is dat Marsmans opvattingen in de afgelopen decennia weinig aan actualiteit hebben ingeboet. De feitelijke invloed van de biologische psychiatrie steeg sprongsgewijs. Op het 'VII Weltkongress für Psychiatrie', dat dit jaar in Wenen werd gehouden, kwam minstens één derde der bijdragen uit deze hoek. Een beweging als die der antipsychiatrie, gebaseerd op de sociologische labellingstheorie, die in Italië zelfs leidde tot het sluiten van de psychiatrische inrichtingen, versterkt uiteindelijk slechts het streven om tot een passende medicatie te komen. Maar deze feiten, die met talloze andere voorbeelden kunnen worden uitgebreid, nemen de afweer tegen biochemie-farmacologie, die W. Marsman schildert, blijkbaar niet weg.

Naar mijn mening zal pas als er een einde komt aan het diepgewortelde gebruik van het te simpele dualisme psyche-soma in de geneeskunde, de biologische psychiatrie een volwaardige plaats kunnen krijgen. Tot zo lang blijft het immers mogelijk de bijdragen die dit vakgebied levert bij diagnose en therapie van een psychiatrische patiënt af te doen met de stelling dat een en ander weliswaar bijzonder nuttig is, maar helaas de kern van de zaak niet raakt. S. Freud (cit. uit Marsman, 1960) schreef het trefzekere recept uit voor deze houding. 'Ongetwijfeld zal de voornaamste taak van de neurosetherapie overgenomen worden door de middelen die nieuwe ontdekkingen op het gebied van de interne secretie zullen verschaffen. Ik hoor de voetstappen van de endocrinologie achter ons, en ze zullen ons inhalen en voorbijstreven. Maar zelfs dan zal psychotherapie noodzakelijk blijven. De endocrinologie zal de blinde reus zijn die niet weet waar hij heen gaat en de psychoanalyse zal de dwerg zijn die hem zal leiden'.

Een blinde reus, welk een exquis beeld gebruikt de schepper van de psychoanalyse! De duiding ervan lijkt niet erg moeilijk. S. Freud werd gefascineerd door de potentie van de chemie, zoals ook blijkt uit de, voor de opbouw van zijn theorie en werkwijze belangrijke, droom d.d. 23/24 juli 1895 (Freud, 1900; Mackenzie, 1965), waarin een vetgedrukte structuurformule voor zijn geestesoog verschijnt. Zulke onderdrukte agressieve gevoelens jegens andere disciplines

zijn echter slechts incidenteel in wetenschappelijke zin productief. H.C. Rümke (1957) analyseert de gevolgen van het gebruik der begrippen exogeen-endogeen in het kader van het vulgaire dualisme psycho-soma.

'Onder exogene oorzaken zullen wij die voorwaarden verstaan die niet in de eigen persoonlijkheid van de patiënt schuilen en tot dit 'buiten' rekenen wij ook zijn lichamelijke. Een voorwaarde die gelegen is in een veranderde biochemische samenstelling van te voren normale lichaamsvochten, noemen wij exogeen: hiertoe behoort o.a. de stoornis in de productie en de samenstelling van hormonen. Endogeen noemen wij de stoornissen welke ontstaansvoorwaarden gelegen zijn in de persoonlijkheid zelf en wel in dat gedeelte, dat wij als structuur van de persoonlijkheid hebben beschreven'. Logisch doorredenerend komt Rümke na een diepgaande bespreking van de consequentie van deze opstelling tot de volgende conclusie:

'De scheidingslijn tussen exogeen en endogeen zoals wij die boven definitorsch gaven is eigenlijk onbevredigend. Wanneer het duidelijk zal worden dat de meeste endogene stoornissen (zoals de manisch depressieve psychosen, de endogene depressieve syndromen, de degeneratiepsychosen) optreden op grond van neurofysiologisch te bepalen afwijkingen, zouden deze krachtens definitie tot de exogene psychosen moeten worden gerekend. Deze redenering is onweerlegbaar. Daar staat tegenover dat exogene psychosen toch iets principieel anders schijnen te zijn dan de thans nog endogeen genoemd.

Hieruit volgt zonneklaar dat naarmate onze kennis betreffende de chemische pathologie van de psychiatrische ziektebeelden toeneemt, een uittocht van patiënten uit het rijk der psychiatrie naar dat der somatiek onvermijdelijk wordt, tenzij de opvatting dat hersenen en zenuwstelsel voor de psyche tot de buitenwereld behoren, wordt afgezworen. Dit laatste behoeft geen al te grote moeite te kosten. Het parallellisme, geformuleerd door de befaamde neuroloog uit de vorige eeuw, J. Hughlings Jackson (Taylor, 1931), is de wetenschappelijk verantwoorde hypothese betreffende de verhouding psyche-soma, waarmede alle bizarre spruitsels groeiend op het vulgaire psyche-soma thema verdwijnen. W. Griesingers (Büchner, 1904) beroemde-beruchte these 'dasz Geisteskrankheiten nicht anders sind, als Symptomen von Hirn- und Nervenstörungen', verbleekt in het licht van Jacksons parallellisme - For every mental state is a correlative nervous state -, tot een waarheid als een koe. Inzicht in de ziekte-toestanden van de geest kan op twee equivalenten manieren worden verkregen. Via de keten van oorzaak en gevolg in de psychische processen, maar ook via het vastleggen van de oorzakelijke verbanden in het orgaan van de geest. J.H. Jackson stelt: 'A medical man's aims should be to deal with what are called diseases of the mind (really diseases of the highest cerebral centres) as materialistically as possible. But to be thoroughly materialistic as to the nervous system we must not be materialistic at all as to mind'.

J. Hughlings Jacksons parallellisme is een wetenschappelijke hypo-

these, het zij nogmaals met nadruk gesteld. Zij voorkomt onproductieve discussies over de vraag of bij zielsziekten het primaat bij de psyche of het soma ligt. Zij maakt het mogelijk dat chemie-farmacologie en psychotherapie, beide geestesprodukten van de wetenschappelijk werkzame mens, naast elkaar worden toegepast, zonder de noodzaak eerstgeboren rechten vast te leggen. Zij is in overeenstemming met de praktijk der psychiatrie. Deze immers berust slechts ten dele op het doorschouwen van een psychiatrisch ziektebeeld via causale verbanden, het ideaal der pathologie, zowel de psychopathologie als haar tegenhanger, de chemische pathologie van het orgaan der geest. De praktijk der psychiatrie berust, evenals trouwens die van een groot gedeelte der somatische geneeskunde, op de nosologische benaderingswijze. Deze is mogelijk door de bijzondere kwaliteiten die het menselijk brein bezit op het gebied der patroonherkenning. Een groep samenhangende verschijnselen, ook al zijn zij geheel verschillend van aard en hun causaal verband onbekend of afwezig, kan worden geïdentificeerd. Dit is de basis van de nosologie, met het begrip ziekte, de grootste gemene deler van de ziekteverschijnselen, als centraal thema. Vanzelfsprekend biedt inzicht in causale verbanden tussen de verschijnselen een bijzonder nuttige extra informatie.

Het parallellisme is, omdat het een wetenschappelijke hypothese betreft, volledig voor onderzoek toegankelijk. Wie de stelling van J. Hughlings Jackson 'I do not trouble myself about the mode of connection between mind and matter' onbevredigend acht, stelle een onderzoek naar het verband in. Een wetenschappelijk onderzoek wel te verstaan, geen filosofisch, want dat pad is volledig platgetreden. Materialisme, solipsisme, subjectief idealisme, holisme etc., zij zullen ons inzicht niet meer verrijken dan zij tot nu toe deden! Het wetenschappelijk werk van R. Sperry (1982), vooral dat betreffende de beide hersenhelften, is in dit verband bijzonder interessant. Het resulteert helaas vooralsnog in een dissonant (Sperry, 1983), omdat op een naïeve manier het primaat der psyche wordt gepredikt.

In mijn voordracht, Het testament van de alchimisten, stelde ik 15 jaar geleden, dat de alchemie te gronde ging omdat het een ondoorzichtig en onontwaaar mengsel van feiten en ideeën was geworden. Nu de stroom gegevens van chemisch-farmacologische aard betreffende psychiatrische afwijkingen aanzwelt, lijkt het mij de hoogste tijd dat via het parallellisme als basishypothese dit noodlot voor de psychiatrie wordt gekeerd. Vandaar dat ik mijn vraag, indertijd gesteld, herhaal met een gewijzigde laatste zin: 'Wat zou hierin voor de psychiatrie onbevredigend zijn of te wensen overblijven?'

Literatuur

Büchner L. (1904) *Kraft und Stoff*, 21ste Auflage blz. 238.

Freud S. (1900) *Die Traumdeutung*.

Freud S. in een gesprek met T. Reik, ontleend aan Marsman W. (zie aldaar).

Leijnse, B. (1967) Het testament van de alchimisten, *Voordrachtenreeks* 9, 153-159.

Mackenzie, N. (1965) *Dreams and dreaming*.

Marsman W. (1960) De psychologie van de melancholie, *Ned. Tijdschrift v. Psychol.* 15.222.

Popper R and J.C. Eccles (1977) *The Self and Its Brain*, blz. 75.

Rümke H.C. (1957) *Psychiatrie I*.

Sperry R. (1983) *Science and Moral Priority*.

Sperry R. (1982) Some effects of disconnecting the cerebral hemispheres, *Science*, 217, 1223.

Taylor J. (1931) *Selected Writings of J.H. Jackson*.